

AŞAR'IN VERGİ TEKNİĞİ YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Doğan ŞENYÜZ*

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nda uzunca bir süre uygulandıktan sonra Cumhuriyet döneminde 1925 yılında kaldırılan âşarın** açıklamasını yapıp onu vergi tekniği açısından değerlendirmektir. Bu çerçevede içinde âşar'ın olumlu ve olumsuz yönlerini ortaya koymaya çalışacağız. Yoksa, âşar'ın dini açıdan ele alınması ile kaldırılması veya kaldırılmaması gerektiği konusundaki görüşler kapsam dışı tutulmuştur¹.

A- AŞARIN NİTELİĞİ

Aşar, islâm dininin vergilerinden belli başlıcası olmakla beraber islâmiyetten önceki çeşitli dinlerde de âşara çok benzeyen yükümlülüklerle rastlanmaktadır. Nitekim Tevrat'ta üzüm bağlarından, mısır ürünlerinden ve hayvan sürülerinden onda bir nisbetinde vergi alınacağına dair hükümler bulunmaktadır². Aşarın islâmiyetten önce uygulanmış olması onu islâmiyetin orijinal vergisi olmaktan uzaklaştırmakla birlikte, Devlet gelirleri içindeki payına bağlı olarak her zaman dikkatleri üzerine çekmiştir³.

Bu nedenle âşar, islâm dininin vergilerinden biri olmuş, dolayısıyla tüm islâm devletlerinde olduğu gibi, yönetimi dini esaslara dayanan Osmanlı İmparatorluğu'nda da uygulanmıştır. Aşar, imparatorluğun kuruluşundan yıkılmasına kadar geçen yaklaşık altıyüz yıllık sürede, en önemli gelir kaynağı olma özelliğini sürdürmüştür. Hatta kaldırıldığı 17 Mart 1925 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin vergi gelirlerinde dörtte bir paya sahip bulunuyordu.

* Dr.; Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Görevlisi.

** Aşar, öşür ile aynı anlama gelip toprak ürünlerinden alınan onda bir oranındaki vergi ve ondalık anlamlarına gelmektedir. (Bkz. TDK Sözlüğü, s. 62).

1 Aşar'ın kaldırılmasının değerlendirilmesi konusunda yapılan geniş bir çalışma için bkz; İzzettin Önder, "Aşar'ın Kaldırılması", Toplum ve Bilim, Bahar 1981, Sayı: 13, s. 76-92.

2 Selim Tarlan, "Aşar" Maliye Dergisi, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Yayını, Sayı: 70, Ankara, 1984, s. 21; Cüneyt Binath, "Aşar Üzerine Bir Deneme", EİTİA Dergisi, Cilt V, Sayı I, s. 304.

3 Güneri Akalın, Tarımımızın Sosyo-Ekonomik Yapısı Vergileme ve Gelişme AÜSBF Yay., No: 384, Ankara 1975, s. 98.

B- AŞARIN OSMANLI VERGİ SİSTEMİNDEKİ YERİ

İslâmi esaslara göre yönetilen ülkelerde vergiler, dini (şer'i) ve geleneksel (ör-fi) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Dini vergiler, islâm hukuku hükümlerine bağlı olduğu için, konulup kaldırılma açısından geleneksel vergilere göre statik bir durum gösterirler.

Dini vergiler, zekat, haraç, öşür ve cizye olmak üzere dört kısımda ele alınmaktadır⁴. Şimdi bu gelir kaynaklarını ayrı ayrı ele alıp çok kısa olarak görmeğe çalışalım.

Zekat: Kendisine gerekli olandan fazla yıllanmış mallara sahip olanların bu mallarının kırkta birini ihtiyaç sahiplerine vermek zorunda olmasını içeren bir yükümlülüktür.

Öşür (Aşar)*: Müslüman olanların kullanımına bırakılan topraklardan üretilen ürünlerden alınan zirai bir paydır.

Haraç: Müslüman olmayan kişilerin kullanımına bırakılan toprakların yüz ölçümü veya üretilen ürünler üzerinden alınan bir vergidir.

Cizye: Müslüman olmayanlardan askerlik hizmeti yapmamalarına karşılık maktu veya ödeme gücüne göre alınan bir vergidir.

C- AŞARIN TANIMI

Aşar; müslümanların Osmanlı İmparatorluğu içindeki topraklardan elde ettikleri ürünlerin gayrisafi üretim miktarı üzerinden ürünün hasadının yapıldığı sırada aynı olarak ödedikleri düz oranlı bir vergidir⁵.

Tanımda da görüleceği üzere, aşarın konusunu tarım ürünleri oluştururken, yükümlüsü, bu ürünlerin sahibi olmaktadır. Matrah olarak elde edilen ürünün gayrisafi miktarını esas alan aşarın oranı, düz olup⁶, ödenmesi, ürünün hasat zamanı aynı olarak yapılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki uygulama biçimiyle, aşarın diğer önemli bir özelliğini de tahsil yöntemi oluşturur, önceleri aşar, dirlik (geçimli, huzur) olarak tımarlı sipahilere verilmiştir⁷. Böylelikle devlet, kendi hazinesinden bir harcama

4 Nihad Sayar, Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları, İstanbul 1977, s. 47; Selahattin Tuncer, Kamu Maliyesi, İstanbul 1971, s. 152-153. Salih Turhan, Vergi Teorisi, 1. b., İ.Ü. İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını, No: 57 İstanbul 1977, s. 14.

* Öşür, esasında zekatın beş bölümünden (zekat-ı sevaim, Zekat-ı nukut ve aruz, zekat-ı aşir, zekat-ı rikaz ve zekat-ı hariç) birini oluşturan zekat-ı hariçten başka bir şey değildir. Fakat, devlet hazinesine büyük miktarda gelir sağlaması onun başlı başına bir gelir türü olarak ele alınmasına neden olmuştur.

5 Bkz. Mehmet Palamut, Tarım ve Vergileme, U.Ü. Yay., No: 3-028-0076, Bursa 1982, s. 85.

6 "Aşarın oranının tarımın yapıldığı arazinin sahip olduğu sulanabilirlik ve verimlilik durumuna bağlı olarak değişik oranlarda (1/5, 1/4 vb.) uygulanmıştır. Bkz. Ömer Lütfi Barkan, Türkiye'de Toprak Meselesi, 2.b. Toplu Eserler 1 Gözlem yayınları, İstanbul 1980, s. 802-83.

7 Akalın, s. 98; Barkan 803.

yapmadan, hem sipahinin geçimini sağlayarak büyük bir askeri güce erişiyor ve hem de tarımsal üretimi düzene koyuyordu⁸. Daha sonraları devlet ordunun merkezi olarak beslenmesi zorunluluğu dolayısıyla, gelirleri bizzat kendisi toplama ihtiyacını hissetmiş ve bu amacına ulaşmak için döneminin mali yönetiminin koşullarına bağlı olarak bunu tahsilatı mültezimlerle yapılan "iltizam yöntemi ile gerçekleştirmiştir"⁹.

Vergi tahsilinde kullanılan iltizam yönteminin esasını, "mültezim" adı verilen ve belirli bir yörenin vergisini açık arttırma ile alan kişiler oluşturmaktadır. Mültezimlerin âşarın toplamaları dolayısıyla elde edecekleri net kazançlarının tutarını topladıkları âşar ile âşarın arttırma bedeli ve toplama masrafları arasındaki olumlu fark oluşturmaktadır. Başlangıçta, etkin bir tarzda uygulanan ve kısa sürede devlete az maliyetle vergi toplama olanağı veren bu yöntem, daha sonraları etkinliğini büyük ölçüde yitirerek, sadece mültezimlerin kazançlarını arttırma endişesiyle, kötü bir biçimde kullanılarak bir zulüm aracı haline dönüştürülmüştür.

D- AŞARIN VERGİ TEKNİĞİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1- Üstünlükleri:

a- Verginin Açıklanması Yönünden: Aşar, verginin açıklanması ve yükümlülere kabulü açısından, yükümlü psikolojisine son derece uygun bir vergidir. Çünkü, âşarın dini bir vergi olması, yükümlülerin bu vergiyi dini ve ilahi bir yükümlülük olarak kabul etmelerine neden olmaktadır. Aşarın kabullenilmesini kolaylaştıran diğer bir faktör de, onun karşılık esasına dayandırılmasıdır. Şöyle ki; fertlerin kendilerine bırakılan topraklarda, devletin toprağın sahibi sıfatıyla bir hakkı doğmaktadır. Bu hakka dayanarak devletin kendisi, toprak ağalığını üstlenmekte, çiftçiler, güçlü özel kişilerin topraklarında kölelik şartları altında çalışmaları yerine, kamunun malında bir tür "icarci" olmaktadır¹⁰. Açıktır ki, karşılık esasına göre âşarın hukuki mahiyeti, mülkiyet hakkının bir kirası olarak dile getirilmektedir¹¹.

Bir verginin uygulamada göstereceği başarı ya da başarısızlık, kuşkusuz o verginin kabullenilmesi ile yakından ilgilidir. Belki de bu üstünlüğü âşara altıyüz yıllık koca bir imparatorluğun yaşlı ve fakat en verimli vergisi olma niteliğini kazandırmıştır.

b- Konjonktüre Uyuma Yönünden: Devletin gelirlerinin içerisinde yaşanan ekonomik dalgalanmalara göre bir değişim göstermesi, arzulanan bir durumdur. Bu yüzden, vergilerin konjonktürel hassasiyete sahip olması, kendilerine vergi hasılatı ve vergi politikası yönünden ayrı bir üstünlük kazandırmaktadır.

Aşara baktığımızda, konjonktüre uyabilen bir yapıda olduğunu görürüz. Bu yapının oluşmasının nedeni âşarın üretilen ürünün miktarına göre aynı olarak alın-

8 Cihan Duru, Kemal Turan, Abdurrahman Öngeoğlu, Atatürk Dönemi Maliye Politikası, 1. Kitap, Ankara 1982, s. 116.

9 Gerçi tanzimattan sonra iltizam yöntemi terk edilerek, verginin devlet memurları aracılığı ile halk temsilcileri usulüne uygun olarak, toplanması yönünde denemeler olmuşsa da başarı elde edilememiştir. Bkz. Duru, Turan, Öngeoğlu, s. 37; Barkan, 803.

10 Barkan, s. 799.

11 Tarlan, s. 29.

masıdır. Dolayısıyla ürünlerin fiyatlarında meydana gelecek artışlar ve azalışlar, doğrudan doğruya vergi hasılatına yansımaktadır. Ayrıca, verginin matrahını, değerler yerine gayrisafi ürün miktarlarının oluşturması, verginin geniş bir tabana alınmasına ve dolayısıyla, vergi hasılatının yükselmesine neden olmaktadır.

Aşarın konjonktüre uyma yönünden taşıdığı bu üstünlüğü sayısal bir örnek yardımıyla açıklamaya çalışırsak; pamuk üretiminin yapıldığını ve dönemler itibarıyla de pamuk fiyatlarının 500.- TL., 800.- TL. ve 200.- TL. olduğunu varsayalım.

Dönem	Üretim Miktarı (kg)	Fiyat (TL)	Aşar (kg)	Aşarın Parasal Tutarı (TL)	Fiyat Değişmesi	Aşar Hasılatındaki Değişme
I	1	500.-	0,1	50.-	—	—
II	1	800.-	0,1	80.-	% 60 (+)	% 60 (+)
III	1	200.-	0,1	20.-	% 75 (-)	% 75 (-)

Görüldüğü gibi âşar otomatik ve tam olarak konjonktüre uyum göstermektedir. Fiyatlarda hangi yönde ve ne oranda değişme oluyorsa dışarıdan herhangi bir müdahale olmadan, âşarın hasılatındaki değişme de aynı yönde ve aynı oranda olmaktadır.

c- Basitlik Yönünden: Aşarın gayrisafi tarım ürünleri üzerinden % 10 oranında alınması, çok basit ve kolay anlaşılabilir bir uygulamadır. Böyle bir uygulama ise, okuma-yazma oranının düşük olduğu ülkelerin yapısına oldukça uygun düşmektedir.

2- Sakıncaları:

a- Eşitlik İlkesi Yönünden: Ürünlerin gayrisafi miktarının âşarın matrahını oluşturması, farklı miktarda ürün elde edenlerin farklı, aynı miktarda ürün elde edenlerin ise aynı vergiyi ödemeleri sonucunu doğurur. Fakat bu, görünürde bir eşitliktir. Çünkü, bir yükümlünün gayrisafi üretim miktarı onun gerçek ödeme gücünü göstermez. Gerçek ödeme gücünün tesbiti — en azından — üretim sırasındaki girdilerin dikkate alınmasını gerektirir. Oysa, âşarın uygulamasında gayrisafi üretim vergilendirildiğinden, üretim sırasındaki girdilerin dikkate alınması olanaksızdır. Bu nedenle ödeme gücündeki eşitsizlik eleştirilebilir.

Konuyu, yetiştirdikleri gayrisafi ürün miktarları aynı, maliyet yapıları farklılık gösteren komşu iki (A ve B) çiftçinin, aynı ürünü yetiştirdiklerini kabul ederek incelemeye çalışalım. Şimdi, kg. fiyatı 20.- TL. olan 1000 kg'lık ürünün A tarafından 5.000.- TL. B tarafından da 10.000.- TL. maliyetle elde olduğunu varsayarak durumunu incelemeye çalışalım.

Yükümlü	Gayrisafi Ürün Miktarı 1	Ürün Maliyeti (TL) 2	Net Ürün Değeri (TL) 3 = 1 - 2	Aşar Olarak Alınan Pay 4 = 1 x 0,10	Gerçek Vergi Yükü 5 = 4 : 3
A	1000 kg = 20.000 TL.	5.000	15.000	100 kg = 2000 TL.	0,133 = 2000/15.000
B	1000 kg = 20.000 TL.	10.000	10.000	100 kg = 2000 TL.	0,200 = 2000/10.000

Yukarıda düzenlenen tabloda görüleceği üzere, gayrisafi ürün miktarının vergi ödeme gücünün bir göstergesi olarak kabul edilmede görülmüş bir eşitlik sağlamaktadır. Çünkü bu, yüksek maliyetlerle üretilen ürünlerin düşük maliyetlilere göre daha fazla veya düşük maliyetle üretilen ürünlerin yüksek maliyetlilere göre daha az oranda vergilendirilmelerine yol açmaktadır. Bir başka deyişle, vergilendirilen gayrisafi ürün tutarı ile net ürün tutarı arasındaki farkın büyük yani, maliyetlerin yüksek olduğu ürünler, daha çok vergilendirilmektedir. Oysa, maliyeti yüksek olan yükümlülerin net ürünleri daha düşük olacağından, bunların daha az oranda vergilendirilmeleri gerekir.

Vergilemedeki dikey eşitlik ilkesi, farklı ödeme gücüne sahip olanların farklı oranda vergilendirilmelerini gerektirir. Bu ilke açısından âşarı değerlendirdiğimizde, farklı ödeme gücüne sahip olanların aynı vergiyi ödediklerini görürüz. Bu ise, açıkça görüleceği üzere vergilemede dikey eşitlik ilkesine ters düşen bir durumdur.

b- Verginin Toplanması Yönünden: Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş dönemlerinde geçerli olan tımarlı sisteminin çözülmesinde âşarın toplama yöntemi, İmparatorluğun mali örgütünün içinde bulunduğu koşulların ortaya çıkarttığı "iltizam yöntemine" göre gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Daha öncede belirtildiği üzere, bu yöntemde toplama işlemi vergilendirme yetkisi kendilerine devredilmiş mütezimlerce yerine getirilmekteydi.

İltizam yönteminin uygulanmasında ortaya çıkan aksaklıklar, genellikle mütezimlerin tutumlarından kaynaklanmıştır. Çünkü çiftçiler hasadlarını gerçekleştirdikten sonra, ürünlerini mütezimin gelip âşar payını alması için hasat yerinde bekletmek zorundaydılar. Mütezim gelip âşar payını almadan hiçbir çiftçi ürününe el süremez ve onu satamazdı. Mütezimlerin gelmeleri bazen haftalar alması, çoğu zaman ürünün çürümesine ve kalitesinin düşmesine neden olurdu. Yükümlülerin tüm iyiniyetine karşı mütezimlerin takındıkları keyfilik, zorbalık ve yarattıkları haksızlıklar iltizam yönteminin adetâ bir azap makinasına dönüşmesine yol açmıştır. Bu yüzden iltizam yönetiminin yükümlüler üzerinde yarattığı psikolojik yük, bazen yapılan üretim dolayısıyla üstlenilen vergi yükünden fazla olabilmekteydi.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan âşarın dini vergilerden birini oluşturması ve kaldırıldığı Cumhuriyet Döneminde hasılatın önemli tutarlara (% 25'lere) ulaşmış bulunması bu vergiye olan ilgiyi artırmıştır. Ancak vergi tekniği yönünden ele aldığımız âşarı, çağdaş vergicilik anlayışına uygun olarak değerlendirdiğimizde olumlu ve olumsuz yönlerinin bulunduğunu görürüz.

Âşarın yükümlü psikolojisi açısından elverişli olması yanında konjonktürel dalgalanmalara uyum göstermesi her vergide bulunması istenen ve gereken önemli özelliklerdendir. Bunlarla beraber, âşarın aynı (ürün) olarak tahsil edilmesi para ekonomisinin hakim olduğu günümüzde uygulama şansını ortadan kaldırmaktadır. Âşarın matrahını gayrisafi üretim miktarının oluşturması, gerçek ödeme gücüne dayanan bir vergilemeden uzaklaşılacağını gösterir. Böyle bir durum ise, çağdaş vergileme ilkelerinden biri olan eşitlik ilkesine ters bir durum olup âşarın eleştiriye açık yönünü meydana getirmektedir.